

Вознюк О.В. Синергетичні напрямки педагогічної думки другої половини ХХ століття / О.В. Вознюк // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 16. – К., 2008. – С. 181-187.

УДК 371.2 (09)

Вознюк О.В.,
доцент

Житомирський військовий інститут ім. С.П. Корольова Національного авіаційного університету

СИНЕРГЕТИЧНІ НАПРЯМКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізуються наукові засади педагогічної синергетики, обговорюються питання синергізації освітніх систем, сучасні педагогічні системи та підходи до побудови синергетичної концепції освіти. Аналізуються синергетичні напрямки педагогічної думки другої половини ХХ століття

Вознюк А.В. Синергические направления педагогической мысли второй половины ХХ века

Анализируются научные принципы педагогической синергетики, обсуждаются вопросы синергизации образовательных систем, современные педагогические системы и подходы к построению синергетической концепции образования. Анализируются синергетические направления педагогической мысли второй половины ХХ века

Voznyuk A.V. Synergic directions of pedagogical idea of the second half of the XX-th century

Scientific principles of pedagogical synergetics, the problems of synergization of educational systems, modern pedagogical systems and approaches to the building of synergetic conception of education are analyzed. Synergic directions of pedagogical idea of the second half of the XX-th century age are discussed.

Результатом освіти і виховання, як говориться у зазначених програмних документах, має бути громадянин професійно компетентний, самоактивний, творчий, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, який вміє адаптуватися до сучасного плинного світу, характерною тенденцією якого є неперервне зростання кількості інформації, підвищення ролі

особистості, інтелектуалізація її діяльності, швидкоплинність зміни техніки і технологій у світі.

Зараз робляться спроби побудувати концептуальну базу такої системи освіти, яка б найбільш повно відповідала матеріальним та духовним потребам нашого часу, використовувала найновіші досягнення науки та спрямовувалась на формування гармонійної, творчої особистості.

Відповідно, останніми роками набуває бурхливого розвитку концепція синергізму у навчанні і вихованні. Зазначається, що в сучасній освіті не слід долати хаос знань навчального процесу, особистості, а слід навчитися робити його творчим, використовуючи ідеї синергетики, яка вивчає процеси самоорганізації, сталості, розпаду та відродження різноманітних структур живої та неживої матерії. Тому, як вважається, навчальному процесові слід надавати самоорганізуючого, творчого характеру, оскільки він має нелінійну природу.

Відповідно, проблеми застосування принципів синергетики у освітній галузі стають предметом вивчення багатьох науковців (І. Вінкель, В.С.Гершунський, І.В.Єршова-Бабенко, А.В. Євтодюк, М.Ф. Карпов, С.Ф.Клепко, В. А. Кушнір, С. Д. Максимов, А.П. Назаретян, Р.Є. Ровинський, В.А. Цикінта ін.), які використовують синергетичну парадигму у процесі осмислення освітніх процесів та у проектуванні та побудові освітніх систем.

Актуальність зазначеної проблеми та наявність ситуації, коли наукові роботи у галузі педагогічної синергетики можуть вважатися "піонерськими" й зумовили завдання нашої статті, яка присвячена аналізу синергетичних напрямків педагогічної думки другої половини ХХ століття.

Принципи синергізації освіти і виховання, які продукувалися у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття, передбачають присутність у ній наявним, експліцитним чином синергетичного підходу до рефлексії освітніх реалій. Експліцитно, зовнішньо проявлені синергетичні аспекти у вітчизняній педагогічній думці демонструють, перш за все, не тільки синергетичний стиль мислення, але й рефлексію науковцями-синергетиками освітніх проблем з позиції синергетичного підходу. Це передбачає оперування термінами, категоріями, методологією синергетики та педагогічної синергетики, що відображає певну тенденцію розвитку освіти та педагогічної думки у другій половині ХХ століття.

Можна констатувати, що сама концепція синергізму в навчанні та вихованні набуває бурхливого розвитку в Україні лише останніми роками. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що в педагогічній думці кінця ХХ століття сформувались *декілька підходів до аналізу освіти з використанням методологічного апарату синергетики*, що виявляється у контексті педагогічного дискурсу та у побудові певних педагогічних систем. *Ці підходи, що заклади підвалини педагогічної синергетики, на наш погляд, можна вважати її аспектами.* Розглянемо ці підходи більш детально.

Перш за все можна говорити про *загальносинергетичний підхід*, у межах якого співіснують десять синергетичних підходів до аналізу освітніх явищ., які ми диференціюємо Загальносинергетичний підхід властивий всім представниками педагогічної думки кінця ХХ століття, яка орієнтується на синергетичну рефлексію,

передбачає розгляд освіти як відкритої синергетичної системи зі всіма концептуально-методологічними наслідками, що з цього випливають. Ці наслідки можуть отримувати й доволі радикальне вираження. Так, як пише український дослідник А.Г. Шевцов, оскільки сутнісною характеристикою розвитку психіки можна вважати самоорганізованість (тобто особистість – це система, що самоорганізується), то можна дійти висновку, що насправді навчання та виховання в класичному розумінні не існує, а детермінований суб'єкт-об'єктний педагогічний процес – це міф, марево, коли реальними є тільки самонавчання, самоосвіта, самовиховання людини, а сам педагогічний процес можна вважати цілеспрямованим процесом створення атракторів, найбільш імовірних областей куди прямують траєкторії саморозвитку особистості [10, с. 8].

Зауважимо, що загальносинергетичний підхід до освіти певним чином узагальнює теорію та практику використання методологічного апарату синергетики у царині педагогіки, в той час як синергетичний розвиток спеціальних аспектів педагогічної теорії та практики поглиблює окремі її напрямки.

З позиції *загальносинергетичного підходу, який розробляється науковцями України*, виокремлюється низка фундаментальних *синергетичних принципів організації освітньої системи* (які відповідають концептуалізованими нами синергетичними підходами у педагогіці), зокрема, принципи незамкнутості, відкритості педагогічної системи зовнішньому середовищу, її самоорганізації, атракторності та біфуркаційності, нестійкості та флуктуаційності, динамічності ієрархічності, адитивності, емерджентності, нелінійності, спостерігаємості; імовірнісний, надситуативний (такий, що виходить за межі актуальної ситуації), самоактуалізаційний, самодетермінований характер педагогічного процесу [1; 10].

У контексті загальносинергетичного підходу до освіти, як пише український дослідник С.Ф. Клепко, творчий педагог має уявляти сучасну освітню парадигму як систему, яку визначають принципи методології нелінійного синтезу, а саме:

1. Освіта є комплексом різних, але не яких завгодно, способів об'єднання різноманітних структур в одну складну структуру, для якої важлива правильна топологія, "конфігурація" об'єднання простого в складне. Таку адекватну топологію сьогодні задає принцип поліцентричної інтеграції знань, за яким недопустимо, як би нам не хотілося простих рішень, наприклад, робити єдиним центром освітньої інтеграції знань детерміністську картину світу, що характерне було для школи тоталітарного минулого.

2. Освіта постає об'єднанням різних її структур як різних темпосвітів, тобто структур які мають різну швидкість розвитку. Таке бачення освіти актуалізує принцип голографічної природи освітнього процесу, тобто необхідності досягнення єдності різних освітніх впливів у певній конструкції, яка сприятиме "голографічному" оволодінню учнями проблем і об'єктів, які вивчаються.

3. Значна економія матеріальних і духовних витрат і прискорення еволюції системного цілого, відповідно до синергетики, зумовлюються адекватною топологією об'єднання елементів цього цілого. Інтегративна освіта, яка час учня розглядає як найважливіший ресурс особистісного розвитку (що не можна витратити на нудьгування і "пережовування" знань, які учитель вважатиме важливими з тих чи інших інтересів, що не збігаються з інтересами зростання

компетентності), проголошує економію учнівського часу найголовнішим принципом конструювання освітнього процесу [1, с. 189].

Ми розглядали теоретичні й практичні доробки українських дослідників-синергетиків, які, за нашою класифікацією, відображають розвиток педагогічної думки кінця ХХ століття у межах *загальносинергетичного підходу*. Перейдемо до аналізу синергетичного розвитку *спеціальних аспектів педагогічної теорії та практики*. Цей аналіз, на нашу думку, дозволяє виокремити *сім синергетичних напрямків педагогічної думки другої половини ХХ століття*. Ми вважаємо, що зазначені напрямки певним чином корелюють із концептуалізованими нами принципами синергетичного підходу у педагогіці: природна самоорганізація, самодетермінованість педагогічних об'єктів; неврівноважена динаміка, флуктуації, стан нестійкості; хаотичність процесів; відкритість (дисипативність) педагогічних систем, їх саморозвиток; нелінійність, біфуркаційність освітніх процесів; ймовірнісність, випадковість, багатомірність педагогічних явищ; атракторність педагогічних процесів. Розглянемо ці десять синергетичних напрямків більш детально.

Перший напрямок. Постмодерністська парадигма децентричного педагогічного процесу.

Поширення ідей постмодернізму у царині гуманітарного знання зумовило становлення *постмодерністської, постнекласичної парадигми освіти*, яка розробляється на теренах України (в рамках якої знаходять рефлексію ідеї синергетики), що відкриває можливість побудови *постмодерністської парадигми децентричного педагогічного процесу*, який передбачає співіснування різних автономних “центрів”, парадигм, методів, підходів тощо, що конкурують, доповнюють один одного і серед яких не має панівних [4, с. 9; 306].

Ця нова парадигма фокусується на таких категоріях синергетичного підходу в педагогіці, як *ймовірнісність, випадковість, багатомірність педагогічних явищ*.

Як справедливо зазначає М.І. Романенко, в рамках посткласичної парадигми свого реального втіленні досягли ті принципи та пріоритети освіти, які до цього вимальовувалися лише як оптимальна теоретична конструкція: максимальна демократизація освіти на засадах доступності всіх людей, автономії освітніх закладів, наступності різних ступенів освіти, гуманоцентричної орієнтації навчально-виховного процесу; співробітництво освітніх структур різних організаційних основ; терпимість ідеологічна, культурна, релігійна в освітньому процесі; полікультурність та плюралізм освіти; гуманізація освітнього процесу з упором на моральні цінності, всебічний розвиток людини, формування загальнопланетарної та екологічної свідомості, синтез потреб єдиних стандартів освіти та широкої диференціації освіти. Але найважливішим тут є те, що вперше за всю історію людства в основі функціонування освітньої системи вбачаються не державні чи корпоративні інтереси, а *система загальнолюдських цінностей* [7].

Відтак, сучасна постнекласична наукова парадигма, яка створюється на наших очах, вимагає переходу від системної до системно-синергетичної методології дослідження педагогічних процесів, що є відгуком на постмодерністські тенденції у гуманітарних науках [10, с. 8]. За цих умов педагогічний процес починає аналізуватися у термінах синергетики як відкрита, темпоральна, індетерміністична,

плюралістична, емерджентна, імовірнісна сутність, що утворює “середовище вільного становища”, де постійно щось зникає і щось виникає, і що є чутливим до незначних, слабких впливів. Тут модельне зображення процесу навчання можна описати на мові полів можливостей, коли поле можливостей учителя і учнів створюють поле можливостей класу, тут йдеться про можливості розвиватися в різних “темповітах” [5, с. 89].

Другий напрямок. Ціннісно-синергетичний підхід.

Утвердження синергетичного підходу передбачає процес самовизначення вихованців у сфері ціннісних орієнтації, їх саморозвиток, що зумовлює аналіз педагогічної діяльності з позиції *ціннісно-синергетичного підходу*, в основі якого, як вважають російські дослідники В.В. Маткін та В.Г. Риндак лежать гуманістичні цінності і який постає певною теоретико-методологічною стратегією, основна ідея котрої полягає у створенні умов для реалізації гуманістичних цінностей і врахуванні самоорганізації, саморозвитку особистості й окремих її якостей [6].

Зазначений підхід фокусується на таких категоріях синергетичного підходу в педагогіці, як *природна самоорганізація, самодетермінованість педагогічних об’єктів*.

У центр системного моделювання педагогічного процесу з позиції ціннісно-синергетичного підходу, на думку А.Г. Шевцова, необхідно ставити людину як соціально-психічну систему, що самоорганізується, оскільки вона задає контрольні параметри динаміці всього педагогічного процесу як системи. Звідси справедливо вважається, що традиційна класно-урочна (лекційно-семінарська) система веде до лінійної моделі динаміки розвитку особистості (лінійному “наповненню посудини”), але при цьому залишається нелінійно швидкий характер її “деградації” (забування знань, руйнування когнітивних новотворів, патернів моральної поведінки тощо). Через це протиріччя спостерігається вельми низький коефіцієнт корисної дії традиційних дидактичних та виховних схем. У той же час модель “горіння” сама є нелінійною і тому сприяє такому самоорганізаційному розвитку особистості, що здатний компенсувати її деструкцію у часі. Тобто процеси формування, утворення в особистості психічних структур мають бути не просто у динамічній рівновазі з процесами їх розпаду, а відбуватися з перевагою позитивних новотворів [10, с. 8].

Відтак, педагогічна система має аналізуватися з позиції ціннісно-синергетичного підходу, який передбачає дотримання певних вимог: об’єкт дослідження має розглядатись як відкрита неврівноважена система, що самоорганізується, у якій чинник випадковості може відігравати вирішальну роль; динаміка позитивного розвитку диспозиційного інтересу до професійно-творчої діяльності може бути забезпечена способами ініціювання власних тенденцій розвитку педагога та вихованця; розпізнавання і передбачення розвитку інтересу, виявлення малих резонансних впливів з метою трансформації системи на сприятливий шлях розвитку можливі шляхом тривалих спостережень, фіксації біфуркаційних точок, саморефлексії вихованців; вияв особистої і соціальної значимості автентичних національних і педагогічних цінностей має супроводжуватися залученням вихованців до таких видів діяльності і спілкування, що ведуть до оволодіння цими цінностями [6].

Третій напрямок. Педагогіка креативності.

З позиції *педагогіки креативності* у тих її аспектах, розвиток яких впливає із синергетичного підходу (Б.М. Бім-Бад), виховання можна розглядати як відкриту систему, здатну виявляти творчі риси за рахунок імовірнісного стилю діяльності. У цьому аспекті *синергетичний підхід реалізує особистісно-орієнтовану, суб'єкт-суб'єктну парадигму освіти, що набуває розвитку на тлі сучасної освіти*. Педагогіка креативності фокусується на таких категоріях синергетичного підходу в педагогіці, як *хаотичність процесів; відкритість (дисипативність) педагогічних систем, їх саморозвиток; нелінійність, біфуркаційність освітніх процесів; імовірнісність, випадковість, багатомірність педагогічних явищ*.

Суттєво, що педагогіка креативності, яка базується на синергетичних засадах, виявляється евристичною у контексті аналізу педагогічної діяльності як *творчого акту*, оскільки ця діяльність у своїх глибинних, автентичних витоках носить творчий характер. На думку Ю.В.Шароніна, якщо розглядати процес творчості відповідно до синергетичного підходу, то в цьому процесі можна виділити такі особливості: а) для початку процесу творчості необхідна творча активність особистості, прагнення особистості до творчості; б) обов'язковою умовою творчого процесу є розгляд особистості як відкритої системи, оскільки самоорганізація може реалізуватися лише у відкритій системі; в) синергетика постулює, що хаос є конструктивним механізмом самоорганізації складних систем і є необхідною умовою виходу системи на власну траєкторію розвитку [9, с. 49-51].

Четвертий напрямок. Системно-функціональний підхід. М.М. Таланчук, вітчизняний дослідник, розробив теорію педагогічної діяльності на основі *системно-функціонального підходу*, за яким педагогічна діяльність розуміється як синергетична система, що кристалізується на основі законів системного синергетизму: закон систем, закон гармонії, закон системогенезу, закон руху, закон розвитку і саморозвитку, закон узгодженості, закон синергетизму [8]. Слід сказати, що ці дослідження, які використовують синергетичну методологію, фокусуються на педагогічних проблемах та були започатковані у 70-х роках ХХ століття у працях Т.О. Ільїної та ін.

Таким чином, синергетичний підхід в педагогіці, який фокусується на аналізі саме системних властивостей освітніх реалій (та фокусується головним чином на таких категоріях синергетичного підходу у педагогіці, як *природна самоорганізація, самодетермінація педагогічних об'єктів, їх неврівноважена динаміка, відкритість, нелінійність*), приводить до формування системно-синергетичного підходу, який на думку російського науковця Ю.К. Махно та українського дослідника А.Г.Шевцова, доцільно застосовувати під час аналізу освітніх реалій, оскільки сучасне наукове мислення можна охарактеризувати як цілісну системно-синергетичну сутність [10].

П'ятий напрямок. Гештальтосвіта. У контексті синергетичного підходу до педагогіки (який фокусується на системних властивостях нелінійних педагогічних систем), на нашу думку, можна аналізувати *гештальтосвіту* (О.М.Князева, С.П. Курдюмов, С.Ф. Клепко, В.А. Кушнір, та ін.), яка постає такою процедурою навчання, таким способом зв'язку педагога та вихованця, коли процес навчання активізується не як процес "перекладання знань з однієї голови в іншу", не повідомлення, висвітлення та подавання готових істин.

Гештальтосвіта може розумітися як нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку, солідаристичної освітньої пригоди, потрапляння (в результаті вирішення проблемних ситуацій) учасників навчального процесу в один самоузгоджений темпосвіт, коли актуалізується ситуація збудження їх власних сил та здібностей, їх ініціювання на один з власних шляхів розвитку. Гештальтосвіта тут розуміється як стимулююча, збуджуюча, освіта, як відкриття себе чи співпраця з іншими людьми.

На наш погляд, гештальтосвіта фокусується, головним чином, на таких категоріях синергетичного підходу у педагогіці, як *природна самоорганізація, самодетермінованість та цілісність педагогічних об'єктів*.

Знання в системі гештальтосвіти не просто накладається на структури людей або, тим більше, нав'язується їм: синергетична освіта діє приховано, вона постає освітою, яка стимулює власні, ще не проявлені, приховані лінії розвитку людини, яка виявляє спосіб відкриття реальності, пошуку шляхів в майбутнє.

Шостий напрямок. Синергетичний напрямок навчально-виховної діяльності. З позиції синергетики дещо по-новому розуміється *категорія діяльності* (у тому числі, педагогічна й навчальна діяльність), що є наріжною в процесі вивчення людини й постає важливим предметом дослідження у багатьох сферах наукового знання (філософії, психології, історії, педагогіки й ін.). Категорія діяльності виявляється одним із головних об'єктів аналізу навчального процесу у рамках синергетичної методології. Відтак, можна концептуалізувати *синергетичний напрямок навчально-виховної діяльності*, який, на наш погляд, фокусується на таких категоріях синергетичного підходу у педагогіці, як *природна самоорганізація, самодетермінованість педагогічних об'єктів, їх хаотичність, відкритість, нелінійність, саморозвиток, атракторність*.

Синергетична парадигма виявляє потужні аналітичні ресурси та дозволяє ефективно аналізувати та будувати діяльнісний аспект педагогіки – педагогічні процеси. Так, модель педагогічної діяльності, яка була запропонована М.М.Таланчуком, базується на синергетичному підході. М.М.Таланчук, дослідження якого з проблем синергетики були започатковані понад двадцять років тому і здійснювалися в рамках педагогіки [8], розробив теорію педагогічної діяльності на основі системно-функціонального підходу, у концептуальній площині якого педагогічна діяльність розуміється як синергетична система, елементи якої підкоряються законам системного синергетизму (закон систем, закон гармонії, закон системогенезу, закон руху, закон розвитку і саморозвитку, закон узгодженості, закон синергетизму) та складають інтегральне ціле, а їх дія реалізується як системно-функціональна закономірність.

Згадаємо, що відповідно до М.М. Таланчука, ефект виховання досягається не впливом, а синергетизмом виховної взаємодії [8]. За таким підходом, синергетична структура педагогічної діяльності має системний циклічно-фазовий характер, коли "макроелементом" цієї діяльності постає педагогічний цикл як процес вирішення педагогом окремої задачі або групи задач [8]. Суттєво, що кожен педагогічний цикл складається з фаз, тобто складників педагогічного циклу, які характеризують динаміку діяльності педагога і його взаємодії з вихованцями [8]. З позиції зазначеного підходу об'єкт навчання одночасно постає й суб'єктом педагогічного

процесу. Відтак, цей підхід поглиблює суб'єкт-суб'єктну, особистісно-орієнтовану парадигму освіти, сповнюючи її синергетичним сенсом.

Сьомий напрямок. Синергетична концепція актуалізації мотиваційних механізмів. Окремим напрямком педагогічної синергетики у контексті діяльнісних процесів може, на наш погляд, вважатися *синергетична концепція актуалізації мотиваційних механізмів*, що нами розробляється [3] та базується на таких категоріях синергетичного підходу у педагогіці, як *відкритість педагогічних систем, їх саморозвиток, самодетермінація, атракторність*.

Як засвідчує аналіз наукових джерел, внутрішня мотивація на ситуативному та ціннісному рівнях визначається відчуттям самодетермінованості, компетентності та значимих стосунків з іншими. Однак, якщо на ситуативному рівні людина є об'єктом впливу ситуації, а задоволення чи фрустрація базових потреб визначається структурою діяльності, то на ціннісному рівні внутрішня мотивація стає диспозиційним явищем, а значить, самодетермінованість, компетентність та значимі стосунки з іншими перейшли у ціннісну сферу і тепер самі детермінують стратегію діяльності [2].

Відтак, формування внутрішньої мотивації до певного виду діяльності впливає з розвитку творчої складової виховання, коли формування творчої особистості з позиції викладеного вище постає головним моментом у кристалізації внутрішньої мотивації поведінки людини.

Таким чином, формування позитивної мотивації вихованців до навчальної та професійної діяльності реалізується шляхом формування творчої особистості школярів та студентів. При цьому, на наш погляд, тут слід орієнтуватися на особистісні риси творчої людини, на характер творчої активності особистості.

Отже, зазначений вище аналіз вітчизняної педагогічної думки синергетичного спрямування другої половини ХХ століття засвідчує про те, що синергетичний підхід все більш утверджується у колах вітчизняних педагогів та отримує все більш глибоку та витончену проробку у корпусі педагогічних ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Клепко С. Ф. Методологія пізнання освіти: організувати хаос // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 183-190.
2. Климчук В.О. Розвиток внутрішньої мотивації // Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: Матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції. 17–18 червня 2003 року, м. Житомир /Ред. І. Г. Грабар. – Житомир, 2003. – С. 75-78.
3. Кубицький С.О., Вознюк О.В. Розвиток мотивації курсантів // Вісник Національної Академії Оборони України. Збірник наукових праць. – 2006. – № 2. – С. 75-79.
4. Кушнір В. А. Ідеї постмодернізму в педагогічному процесі // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 7– 10.
5. Кушнір В. А. Характеристика особливостей освітніх систем // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 83– 91.
6. Маткин В.В. Обоснование ценностно-синергетического подхода к

процессу подготовки специалиста-профессионала // Alma mater. – 1999. – №6. – С. 23-25.

7. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем. – Д.: Видавництво “Промінь”, 2000. – 160 с.

8. Таланчук Н.М. Системно-синергетическая концепция педагогики и учебно-воспитательного процесса: Пособие для рук. органов нар. образования, учеб. заведений и педагогов-новаторов. – Казань: ИССО РАО, 1993. – 91 с.

9. Шаронин Ю.В. Синергетика и творчество: некоторые аспекты теории и практики нового методологического подхода. // Школа. – 1996. – №4. – С. 47-51.

10. Шевцов А. Г. Моделюємо педагогічний процес. Системно-синергетичний підхід // Освіта (Творче об'єднання "Галузь"). – 2-9 квітня 2003. – С. 8.